

Folke och freden

Av: Görel Råsmark

Förord: Ett nytt 30-tal

Ett nytt 30-tal närmar sig. Nu, som på 1930-talet, växer misstro mellan grupper och länder, gränser skyddas och vapentillverkningen skenar. Misstro är en mylla som gynnar populism, en grogrund för fascistiska och nazistiska tankemönster.

I de sammanhang där Britta och Folke Holmström rörde sig under 1930-talet debatterades ständigt frågor om demokrati och nazism, om krig och fred. För Folke – som teolog – brände frågorna djupt. Hur skulle kyrkan ställa sig till den framväxande nazismen i Tyskland, och i Sverige? Under åren 1933 – 34 då den tyska lutherska kyrkan snabbt gick mot en nazifiering genom den nybildade rikskyrkan, Deutsche Christen, fördes en intensiv debatt mellan svenska biskopar och kyrkliga tidningar. En del var positiva till nazismen som motmedel mot moralisk dekadans och såg kyrkan som en del av det nationella bygget; demokratin föraktades. Andra anade framväxten av en totalitär stat i Tyskland och tog avstånd, både mot nazismen inom den tyska kyrkan och i tysk politik.

Folke doktorerade i teologi 1933. Under doktorandarbetet hade han – vilket var en självklarhet för svenska teologer – kontakt med tyska kollegor och där fanns sådana som vid den tidpunkten var positiva till den framväxande nationalsocialismen. Hur medveten var han om de nazistiska strömningarna bland kollegorna? Även i Sverige fanns nazistsympatier inom kyrkan.

Insikten om vad som pågick i Tyskland ökade; allt fler tog avstånd. När Folke 1937 reste till Tyskland för att föreläsa om Nathan Söderblom – Britta följde honom på resan – blev situationen tydlig. De förde samtal med människor med olika politisk uppfattning och bilden klarnade. Folke samlade sina tankar i boken *Total stat och total kristendom*. Redan nästa år följdes den upp av *Den kristne inför det totala kriget*. Hemma i Linköping upplevde sig paret utfrusna på grund av Folkes pacifism. Det kostar på att vara tydlig i ställningstaganden; då, som nu.

Av en händelse fick jag en dag Folkes bok om *Den kristne inför det totala kriget* i handen. Jag bläddrade, blev fascinerad och skrev ner mina intryck. De finns att läsa i artikeln *Folke och freden* nedan.

Prolog

1938. Hitler proklamerar Österrike som en del av det Tyska riket den 13:e mars. Tyska trupper korsar den tjeckoslovakiska gränsen den 1:e oktober. Samma datum grundar Britta och Folke Holmström Praghjälpen. Fyrtio dagar senare: Kristallnatten.

Reflektioner över Folke Holmströms pacifism, i Elin Wägners anda.

Jag står i Elin Wägnerbiblioteket och väntar på att boksåpen ska läsas upp. Trädskronorna utanför de stora fönstren vajar svagt. St. Sigfrids kapell skymtar i bakgrunden. Jag vänder blicken mot de tätt packade böckerna. Geografi, historia, skönlitteratur. Skåpet närmast fönstren rymmer teologi och filosofi. Ögonen sveper över hyllorna. Över breda mörka bokryggar och över tunna skrifter med svagt tecknade titlar, de flesta med enkel häftning. Där pennkniven inte varit försiktig är de ruggiga i överkanten. Jag vickar ut en bok i taget för att läsa författarnamn och titlar. Här finns böcker av Folke Holmström; inget att förvånas över. Elin var god vän med Britta och Folke Holmström och satt en tid i IM:s styrelse. Med henne, och med andra kväkare i sin närmaste krets, kunde Britta och Folke samtala om de mest angelägna dags- och livsfrågorna. Om pacifismen som idé och praktik och om beredskap för kommande krig. Det var så de tänkte, och det skrämmer mig. Att det vi i efterhand kallar mellankrigstiden faktiskt var en tid när många människor uttryckligen befarade ett andra världskrig. Fredsfördraget 1919 hade varit djupt kränkande och ekonomiskt belastande för den förlorande parten. Ett fördrag som på allvar hade kunnat bidra till framtida fred skulle ha sett helt annorlunda ut. Den övertygelsen växte hos Elin när hon i början av 1920-talet reste i Rhenlandet för att dokumentera efterkrigstiden. Människorna befarade ett andra krig – så som vi nu befarar ett tredje. Historien är i sig ingen läromästare.

Jag lyfter försiktigt ner Folkes bok *Den kristne inför det totala kriget* från 1938. Vad menas med uttrycket ”det totala kriget”? Hur närmade sig Folke pacifismen?

Jag sjunker ner på en stol och börjar läsa. Boken verkar vara en rigorös och uppriktig brottningskamp med frågan om det under några som helst omständigheter är rätt att döda. Sida efter sida förs en argumentationstyngd etisk diskurs, en uppgörelse med Lundateologen Anders Nygren, och samtidigt: En enskild människas uppriktiga fråga om vad som är rätt och fel om kriget närmar sig.

På bokomslaget har Elin, i övre vänstra hörnet, skrivit några sidhänvisningar. Sista anteckningen: ”99 om civilt skydd”. Kanske handlar det om skydd för gaser i krig, något som jag

börjar förstå som en aspekt i det totala kriget och som blev till en så central del i Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget. I det som vi nu skulle kalla en aktion pläderar Elin och hennes kvinnliga medkämpar för att kvinnor i krig inte ska nyttja vare sig gasmasker eller skyddsrum. De kallar sitt uppror *Ned med vapnen*, vilket ju också är titeln på Bertha von Suttners fredsappell från 1889, och som säkert utgjorde ett huvudargument för att tilldela henne Nobels fredspris.

Jag skyndar förbi de ouppsprättade sidorna. Hade Elin bråttom, precis som jag har nu, eller var vissa avsnitt inte av intresse för henne? Här finns understrykningar och långa streck i marginalen, dragna utan linjal. Kanske satt hon på verandan hemma i Lilla Björka och läste. Med den där vidunderliga utsikten ner mot Bergsjön och skivastugan. Hon vändas, och hon skriver. Hon är produktiv. 1939 ger hon ut *Tusen år i Småland*, 1940 kommer –i samarbete med Elisabeth Tamm – skriften *Fred med jorden* och året därefter *Väckarklocka*.

Visst är det rimligt att tro att Elin läste *Den kristne inför det totala kriget* omedelbart efter utgivningen? Ämnet var brinnande. Kanske går det en linje mellan kapten C.J. Brunskogs *Nästa krig? Tankar inför krigets pågående förvandling*, från 1928, till Folkes bok 1938 och sedan till *Väckarklocka* som ju också rymmer föreställningar om framtida krig. Ett krig där fokus förflyttas från land- och havsstrider till lufterummet. En sådan förflyttning, med enorm ökning av kapaciteten att förgöra människor och mark och där användning av giftgaser och baciller inte kan uteslutas, kan inte resultera i annat än total ödeläggelse – det totala kriget. Det är Elins fasta övertygelse. När andra världskriget bryter ut sitter hon hemma i familjen Petterssons kök i Berg och gråter. Det är så Thage G Pettersson minns det.

Jag ställer tillbaka Folkes bok och är noga med att den hamnar på rätt plats. Det går inte att låna böcker i Elin Wägnerbiblioteket, annat än i forskningssyfte. Att sitta i biblioteket och läsa är däremot fullt möjligt. Så får det bli. Jag ska komma tillbaka. Nyfikenheten i mig vill vidare, och frågorna växer.

Är pacifismen en realistisk hållning i vår tid? En tid när fredsförespråkare knappast kallas för något annat än naiva, orealistiska och fredsskadade. Vi vet att våld föder våld, och det sägs att djupa trauman, såsom krigsupplevelser, kan leva kvar i fyra generationer. Min övertygelse är att vägen till rättvis och hållbar fred är att ständigt, och i alla sammanhang, öva fred och att brottas med de stora frågorna. Som Folke gjorde.

En regnig höstdag återvänder jag till Elin Wägnerbiblioteket. En lärare från folkhögskolan möter vid ingången till Sigfridsgården, hälsar välkommen och överlämnar nyckeln till bokskåpen. Den

passar precis mellan fingerblommorna på tumme och långfinger. Jag sticker varsamt in den i låset i skåpet vid fönstret och vrider om. Öppnar de båda glasdörrarna och ser att jag har kommit rätt. Jag söker nu på H, som i Holmström. *Den kristne inför det totala kriget* är instucken mellan Lucy V Hodgins *Silent Worship: The Way of Wonder*, en kväkarföreläsning från 1919, och ett exemplar av Holmströms *Uppståndelsetrons konsekvenser*. Jag drar ut boken om uppståndelsetron och öppnar försiktigt. På insidan har Elin skrivit ”Till Emilia Fogelklou Norlind med hjärtevarm hälsning från förf. vid den gemensamma eftermiddagsstudens final 22/11 1938”.

Men det är *Den kristne inför det totala kriget* som jag är här för att fördjupa mig i. En av Folkes två böcker i ämnet. Den andra, *Total stat och total kristendom*, ser jag inte i hyllan. Jag väger boken om *Den kristne inför det totala kriget* i handen. Den är lätt; ämnet är tungt.

Skriften är utgiven av Förbundet för kristet samhällsliv på Birkagårdens förlag 1938. I förordet skriver Natanael Beskow om ”författarens framställning” att den ”... synes i hög grad ägnad såväl att egga till och vägleda i strävan efter tankeklarhet som att uppfordra till avgjort praktiskt ställningstagande i det kristna samvetets tecken ...”. Ämnet är detsamma som i januari samma år då Folke föreläste på Viggbyholmsskolan under rubriken *Fredsproblemet i etisk behysning*, en rubrik som var förelagd. Nu väljer han sin egen titel.

Jag lånar en pennkniv för att kunna sprätta upp sidorna mellan 67 och 80. Förmodligen har Elin börjat läsa igen i det följande kapitlet *Kristna konsekvenser inför det totala kriget*, och nu kommer hennes markeringar i marginalen tillbaka. Sidan 94 har ett tydligt streck i marginalen för orden:

”Eftersom den kristne på djupet icke är nejsägare utan jasägare, är hans nej till kriget ju endast fränsidan av hans bejakande av det nya livet i Guds värld. Skall den nya mentaliteten bli en fredsfaktor i den internationella politiken, räcker det inte med ett aldrig så nobelt sinne, det måste taga sig övertygande uttryck i handling.”

Och lite längre fram: ”Den kristna pacifismen bär icke blott negativ signatur, och dess kraft är icke uttömd i negationen av nationalstatens militära försvarskrav, utan den inspireras av en positiv fredsvilja till folkförsonande gärning.”

Mina tankar fladdrar iväg. Icke-våld är ytterst sett inte ett aktionsinriktat sätt att protestera mot våld och mot krigets logik, utan en vision om möjligheten att leva i jämlikhet och fred. Jag har börjat lyssna till de röster som säger att vi kanske behöver överskrida begreppet ickevåld till förmån för medmänsklighet, compassion. På samma sätt som vi behöver överskrida de gränser som begreppet solidaritet visar mot. Solidaritet rör ju sig inom specifika grupper. Vi behöver ett handlande som tar oss bortom hävdade gränser och som inkluderar alla, en medmänsklighet som

rymmer varje enskild individ. Och visst var det så att Folke och Britta Holmström började använda begreppet medmänsklighet innan det fanns i någon ordlista. Liksom att Britta och Dalai Lama möttes i någon slags självklar universalism. Vid ett besök i Sverige 1973 möts Dalai Lama av Brittias ord:

”Tiden är inne att möta varandra som enskilda människor från öst och väst. Vi behöver varandra så starkt att vi kan gå genom öppna dörrar. Nyckeln till dörrarna är oss given – kärlekens nyckel. Den har givits oss båda av Er Lord Buddha och vår Herre Jesus Kristus, hans andlige broder. Ers höghet Dalai Lama – Er närvaro här idag är det bästa beviset för detta.”

Jag fortsätter att bläddra och noterar kapitelrubrikerna: Den kristna moralen inför det tidlösa krigsproblemet, Den kristne inför det aktuella krigsproblemet, Kristna konsekvenser inför det totala kriget och sedan den avslutande: Kriget inför Kristus. Det som tecknas under rubrikerna är inte dogmatiska påståenden, utan reflektioner och överväganden; ett sökande som Folke själv beskriver som en undersökning. Han uppmuntrar den enskilde läsaren att forma sina grundläggande värderingar på en stadigare grund. I förordet konstaterar Beskow att författaren ”överlåter åt varje tids kristna att finna en tidsenlig utväg till livsfrågornas ändamålsenliga lösning”. Folke är, liksom Britta, drabbad av stark oro inför den politiska utvecklingen i Europa, och i synnerhet i Tyskland.

1937 reser han på en föreläsningsturné i Tyskland, inbjuden att tala om Nathan Söderblom. Britta följer med. De har följt nyheterna, men chockeras ändå över den uppenbara antisemitismen, hur människor skräms till tystnad och hur våldet har blivit vardag. De kan inte bara se på, och det är bråttom. Folke skriver, intensivt. Han brottas med frågor om den enskildes ansvar, om sinnelagsetik.

Vad skulle han ha sett och skrivit om han besökt området redan under 1920-talet? Som journalisten Elin gjorde.

Tio år innan Folke tar sig an uppgiften att beskriva en kristen sinnelagsetik ger Brunskog ut boken *Nästa krig? Tankar inför krigets pågående förvandling*. Den står i min bokhylla. Ett slitet antikvariatsexemplar som tillhört Marinens bibliotek. På pärmens insida finns ytterligare en stämpel från en uttjänad stämpeldyna: *Försvarsproblemet*. Boken består av föredrag som Brunskog höll för bland andra Svenska Freds- och skiljedomsföreningen, Svenska föreningen för Nationernas förbund, Förbundet för kristet samhällsliv och Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet. Han inleder med ett avsnitt om det moderna krigets natur och verkningar. I nästa krig, skriver Brunskog, kan strider också utkämpas i luften – inte bara till land och sjöss – och

dessutom med kemiska vapen. Tanken svindlar och förfärrar. Nu handlar det om risken för total ödeläggelse. Folke läser och konstaterar att den tekniska vapenutvecklingen är så snabb att traditionella försvarskrig inte längre är möjliga. Vad som istället kommer att hända är en ständig eskalering, då nya vapen ständigt förs in i striderna. Gränslinjen mellan stridande och civilbefolkning kommer att suddas ut. Folke skriver: ”Då kriget icke förnämligast avgöres vid fronten, utan av hållfastheten i det totalt militariserade samhällets organisation är det fullkomligt konsekvent, att man gör hela hemlandet till slagfält”. Liksom Elin och många andra vill han göra sin röst hörd. Ta plats i det offentliga rummet, men inte glömma att också läsa av sitt eget inre. Mänskligheten måste styra sig själv in på fredens väg, innan det är för sent.

Vad skulle jag säga till Elin om jag mötte henne på verandan i Lilla Björka? Vad skulle jag säga om nästa krig? Skulle jag berätta om militära drönare, förarlösa bombplan och kärnvapen. Om krigshets och militarisering, om vår tids flagranta brott mot folkrätten. Kanske skulle hon se på mig med skarp, men vänlig, blick och fråga vad just jag gör för att minska risken för krig. Kanske påminna om kväkaren Elsa Cedergren som slog fast att ”Det är en stor och kanske skrämmande uppgift att bli fredsbyggare. Men Gud begär inte det orimliga.” Elsa konstaterar att inte alla kan vara statsmän eller väl insatta i världspolitiken, så som hennes bror Folke Bernadotte var. Han som mördades i september 1948 under sitt FN-uppdrag som fredsmäklare i Jerusalem. ”Men en enskild människa”, skriver Elsa, ”hur liten han eller hon än känner sig inför dessa svårlösta problem, betyder något när det gäller att skapa en fredens atmosfär genom ställningstagande och handling. Ett steg i taget på vägen räcker. Ljus ska falla över nästa steg. Ju större den skaran blir, ju starkare blir fredens krafter i världen. Och vi är ju inte lämnade ensamma. Fred på jorden ligger Guds hjärta nära.”

Året efter publiceringen av Brunskogs *Nästa krig* kommer antologin *Krig eller kultur*. Visst måste Folke ha läst detta, och begrundat? I mitt exemplar, från Kväkargårdens bibliotek, har sidorna gulnat. Omslaget är nött och trasigt. När jag öppnar leder boken in mig i 1920-talets förtvivlan över en krigstrött och fortsatt fientlig värld.

Jag bläddrar fram till listan över författare. Brunskog skriver nu om *Avrustningsproblemet*. Här finns också ett avsnitt av Beskow om *Kristendomen och kriget* och ett av Elin om manlighet och krig. De första sidorna känns inte alls aktuella. Synen på manligt och kvinnligt känns inte aktuellt idag, men efter några sidor lämnar hon det ämne som redaktionen föreslagit henne och börjar tala mot kriget: ”Ju dödligare kriget blir, ju ohanterligare de krafter, som tas i dödandets tjänst, ju farligare att lära upp missnöjda samhällslager i denna konst.” Om pacifisterna skriver hon att de

” ... anklagas för att icke förstå, vilket komplicerat problem det är att till en värld utan krig ordna om den gamla världen, vars ordning till så stor del vilar på våld. Orättvis anklagelse; vi veta, att det är svårt. Men vi veta, att svårigheterna vila hos människorna eller rättare skapas av dem. De villkor vi födas till äro icke sådana, att de tvinga oss att föra krig.”

Folke finns med bland dem som vill bilda opinion. Tillsammans med många andra rör han sig i fältet mellan frågor om nödvändigheten av att enskilda individer blir omvända till fredsivrare och till de stora idéerna om ett överstatligt organ som måste tilldelas reella befogenheter, sådana som väger tyngre än enskilda nationers.

Något måste göras, omedelbart. Genom Fogelstadgruppen är Elin drivande i Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget. De vänder sig mot upprustningen i Europa och vill hindra männens vapenskramlade genom att uppmana kvinnorna att vägra gömma sig. Tidskriften Tidevarvet för fram idéerna och det är Elin som för pennan: ”Vi tro icke på skyddsvapen, på gasmasker och källare! Vi har genomskådat det orimliga i uppgiften att skydda oss alla. Vi vilja icke vara med om ett kallblodigt urval av dem som skola räddas.”

Är det rimligt att kräva av vanliga människor att de ska vägra civilförsvar för att sätta press på regeringen i ett läge då både Hitler och Stalin rustar för krig? Att kvinnor inte ska ta med sina barn ner i skyddsrummen?

När Elin ger sig i väg till Nationernas förbunds möte i Genève 1935 för att tala för sin sak möter hon inga applåder. I stället lämnas förslaget till fredsuppror utan åtgärd. Hon återvänder hem, djupt besviken. Kanske sitter Folke vid samma tid och arbetar med texten om *Den kristne inför det totala kriget*.

Epilog

Folkes bok blev ingen bestseller. Det inledande avsnittet kräver teologisk bakgrundskunskap och språket har blivit otidsenligt. Frågorna om en grundläggande etik och om ansvar att agera är däremot ytterst aktuella, till och med akuta. Britta skulle ha sagt att tiden är inne att möta varandra.

Möten över personliga, kulturella och nationella gränser banar väg för fredlig samvaro. Precis som på Folkes tid måste vi arbeta för en ordning av mellanfolkliga relationer som står över nationernas enskilda intressen. En gemenskap på medmänsklighetens grund. Inte baserad på vaga utopier, men däremot i en väl förankrad övertygelse om att vår överlevnad är avhängig vår förmåga att se människan. Därför skriver Folke:

”Vår tid [har] mera drastiskt än någonsin fått åskådliggjort, hur det krigiska våldets sedan sekler djupt ingrävda hjulspår allt mera brådstörtat leda folken mot fördärvet, så äro vår tids kristna individer såsom framtidens förposter framförallt kallade att bryta nya tekniska vägar för de mellanfolkliga uppgörelserna ...”

Det är inte försent, bara nästan. I ett brev, 1916, till Ellen Key skriver Elin att hon innerst inne är pessimistisk, men: ”...jag har märkt att när förtvivlan når en viss punkt är det lätt att falla över i, om inte optimism, så en halvt trotsig halvt hoppfull handlingskraft. Man står inte ut med att göra ingenting.”

Nej, man står inte ut med att göra ingenting.